

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי
הפיקוח על הוראת תלמוד ותושבע"פ

מדריך למורה - במעגלי ההלכה

יחידת בגרות על פי תוכנית הלימודים החדשה של משרד החינוך
משנה"ל תשע"ג

במעגלי ההלכה - מבוא לתושבע"פ עמ' 9-29

(חומר משותף לשני המסלולים - מסלול תלמוד ומסלול תושבע"פ)

כתבה: רעות ברוש, בשיתוף עם "לב לדעת"

אדר תשע"ג

מבוא לתורה שבעל פה

חלק א' - השתלשלות התורה שבע"פ

לפרק זה שתי מטרות מרכזיות:

האחת, להכיר את השלבים המרכזיים בהשתלשלות התורה שבעל פה, מבחינה היסטורית ובהכרות עם האישים הגדולים שפעלו בכל דור, והספרים החשובים שנכתבו.

השנייה, להבין את התורה שבעל פה כגילוי ויצירה של עמנו לאורך הדורות, המהווה את גילוי דבר ה' בעולם. יצירה עצומה המתהווה שלב אחר שלב, ממעמד הר סיני ועד ימינו כשכל דור מוסיף את הנדבך שלו, ואף אנו חלק מאותה שרשרת מסירה והתהוות.

בשלב זה כדאי להיעזר **בסרגל ציר זמן** על מנת להמחיש לתלמידים את סדר המסירה. מומלץ להכין ציר זמן גדול לתלייה על הלוח וכן לחלק לתלמידים. במהלך הלימוד, מידי פעם כשמזכירים מקור/ אדם, כדאי למקמו על ציר הזמן וכך לחדד לתלמידים את תחושת ההתמצאות והבנת סדר הדברים. אפשר גם למקם את הדמויות מבחינה גיאוגרפית באמצעות **מפה**, וכך להמחיש גם את העובדה המרתקת והמיוחדת שבכל שנות הגלות התורה שבעל פה המשיכה להתחדש באופן מעורר השתאות בפזורות השונות.

א. **מסיני עד אנשי כנסת הגדולה** - כפתיחה לנושא זה כדאי להתמקד במשנה הראשונה במסכת

אבות המובאת בפתיחה. לימוד מעמיק של המשנה יכול לתת, גם כמה תובנות חשובות בנוגע להתחדשות התורה שבעל פה מעבר לראיית שרשרת המסירה של התורה. דוגמה לשאלות שניתן להעמיק בהן: מדוע נכתב דווקא "משה קיבל תורה מסיני" ולא "מפי הגבורה" או "מריבונו של עולם"? מדוע לא כתוב "ויהושע קיבל תורה ממשה" כמו הלשון בתחילת המשנה? מהי משמעות השימוש בביטוי "ומסרה" ולא למשל "ונתנה"? מה נדרש מהמוסר ומה מהמקבל? מה ההבדל בין המסירה מיחיד ליחיד כפי שהיה בתחילה למסירה מיחיד לקבוצה? ועוד ועוד... (כדאי לתת לתלמידים לנסות להעלות תשובות משלהם. נציע כיוונים לתשובות: קיבל תורה מסיני- כמובן בפשט הכוונה היא "ממי שהתגלה בסיני". דבר זה בא לידי ביטוי גם במושג "קיבל תורה"- משה רבנו מקבל את התורה בסיני ככלי הפתוח לקבל את התוכן, כפי שהוא, ללא עוררין. הביטוי "ומסרה" בא להדגיש את חשיבות ה**מסורת**- העברת התורה מדור לדור, וכן את ה**מסירות** הנדרשת בלימוד תורה. שרשרת המסירה הולכת ומתרחבת כביטוי לכך שהתורה ולימודה הולכת ומתפשטת בעם ישראל וההנהגה משתנה מהנהגה של יחידים לקבוצות רחבות של תלמידי חכמים המנהיגים את העם. המשנה מפרטת גם סוגים שונים של לימוד- הנביאים).

בכיתות בהן הדבר מתאים, ניתן להרחיב ולהביא את ההקדמה ליד החזקה לרמב"ם, שהם הוא מפרט את שרשרת המסירה ממשנה רבנו עד ימיו, בתיעוד מרשים ומפורט המעצים מאד את תחושת העברת התורה שבעל פה מדור לדור והתפתחותה

ב. **אנשי כנסת הגדולה ותקופתם**- משמעות שמם הוא התכנסות של חכמי הדור וגדוליו. הם קבעו

נוסח תפילה קבוע, סידרו את סדר ספרי המקרא, ועוד. הם מנו מאה עשרים חכמים, נביאים ומנהיגים גדולים, והתכנסותם יחד, כגוף אחד הפועל במשותף. יש לשים לב שבגוף זה חברו נביאים כמו חגי זכריה ומלאכי, עם מנהיגים שהיו אנשי מעשה כמו זרובבל ונחמיה, וכן מחברי הסנהדרין- מרדכי היהודי. היה כנראה צורך בגוף שמורכב מרשויות ההנהגה השונים בעם ישראל, כדי ללוות ולהוביל את המעבר מתקופה בה מסתלקת הנבואה בעם ישראל, לתקופה אחרת בה מתעצם מעמדם של חכמי התורה שבעל פה- התנאים.

ג. **תקופת הזוגות** – בתקופה זו הנהיגו את עם ישראל בכל דור "זוגי" – נשיא הסנהדרין ואב בית הדין. כמו כן בתקופת הזוגות החליף מוסד הסנהדרין את הכנסת הגדולה. בסנהדרין ישבו אך ורק תלמידי חכמים דיינים ופוסקי הלכה שבאו מכל שבטי ישראל. וזה הגוף שחידש, תיקן והנהיג מנהגים בעם ישראל.

ד. **אחרי חורבן הבית** – ריב"ז עד רבי יהודה הנשיא (דור יבנה, דור אושא) תקופת המשנה (ומדרשי ההלכה) כדאי מאד להרחיב בתיאור ההתמודדות שעמדה בפני ריב"ז לאחר חורבן הבית, בבניית חיים יהודיים ללא בית מקדש תוך הדגמת כמה מהתקנות שתיקן כדרך להתמודדות עם קושי זה. (אם התלמידים לומדים תקופה זו בהסטוריה כדאי לקשר בין הדברים). התקנות "זכר למקדש" נועדו לעורר את הרצון והשאיפה לבנינו המחודש של המקדש, להשראת השכינה שהיתה בימיו, ולעבוד את ה' ברמה רוחנית גבוהה יותר. אפשר לתת משימה: אלו תקנות נוספות נקבעו בשל הנימוק: "זכר למקדש" לאחר תקופת ריב"ז, ומה המשמעות של כל התקנות הללו לנו לכאן והיום. עד כמה זה מעורר בנו את הכמיהה למקדש, ועד כמה אנו מבינים מה היא עבודת ה' האישית הציבורית והלאומית בזמן המקדש. [כורך בליל הסדר – זכר למקדש כהלל; ספירת העומר ללא קרבן העומר; הקפת בימת בית הכנסת עם ארבעה מינים; הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת בצד דרום; זכר למחצית השקל; זכר לשמחת בית השואבה; זכר להקהל, ועוד].

ה. **תקופת התנאים** – התנאים פרשו את התורה שבכתב. ההלכות שנלמדו מפסוקים נכתבו במדרשי ההלכה ע"פ בדר פסוקי התורה. אותן הלכות נכתבו גם בסדרי המשנה והתוספתא אך ללא הפסוקים וע"פ סדר נושאים. כל סדר מבין ששת סדרי המשנה עוסק בנושא מרכזי אחד, ובתוכו מסכתות ובה פרקים ומשניות ע"פ הנושא המרכזי. רבי יהודה הנשיא ערך את המשנה לפי איזה שהוא סדר פנימי שאותו הוא עיצב וקבע. יש קשר וציר מארגן בין המשניות שבכל פרק ובין הפרקים של המסכת. ניתן לתת משימה מה הציר המארגן של מסכת מסוימת או פרק מסוים שמוכר לתלמידים (למשל: מסכת פסחים בנויה על ציר הזמן. פותחת בבדיקת חמץ, ומסיימת בהלכות ליל הסדר. המשניות האחרונות עוסקות באכילת האפיקומן ובאכילת קרבן הפסח בזמן הבית. באמצע – ההכנות לסדר ולימי החג, הלכות קרבן פסח. גם מסכת שביעית מבוססת על ציר הזמן. או למשל: מסכת מגילה עוסקת בהלכות כתיבת מגילת אסתר והקריאה בה בפורים, אך גם בהלכות ספר תורה והקריאה בו. הכותרת: מגילה כוללת גם את ספר התורה שנגלל; או למשל: מסכת ברכות: עניני תפילה, קריאת שמע, זמני התפילה, ברכות הנהנין, ברכת המזון וברכות השבח. ועוד].

ו. **תקופת האמוראים** – אמוראי ארץ ישראל פירשו את הכתוב במשנה, ודבריהם מופיעים בתלמוד הירושלמי. בשל הצרות שהיו בארץ, נודד מרכז התורה מארץ ישראל לבבל, ושם ממשיכה הפרשנות ע"י אמוראי בבל. חלק מסויים מהדיונים שנדונו בבתי המדרש של האמוראים, מופיעים בתלמוד בבלי. כמו כן האמוראיים מוסיפים לעסוק בעניני אגדה שהם יסודות האמונה והמוסר, והם רוכזו במדרשי האגדה. במהלך הדורות ועד היום עסקו הלומדים והפוסקים בעיקר בתלמוד בבלי. בשנים האחרונות מתרבים גם הלומדים תלמוד ירושלמי ומדרשי אגדה. מקומו של לימוד התורה כפי שהוא מופיע בתלמוד ובמדרשים עומד בתשתית הלימוד והפסיקה עד ימינו – התייחסות למסורות ולתובנות של דורות עברו, ולחדש פסיקת הלכה במציאות משתנה על בסיס מה שנכתב בעבר. על מסכתות הבבלי נכתבו פירושים רבים מאד, ועד היום מתחדשות תובנות ומהלכים בסוגיות הגמרא.

יש להניח שחלק מסויים מהתלמידים לא ראו מעולם מבפנים, תלמוד ירושלמי, מדרש הלכה או אגדה, ויתכן שגם לא ראו תלמוד בבלי בפנים. בכיתה בה תלמידים כאלו, רצוי להביא את הספרים הללו, לפתוח אותם להראות מה כתוב בהם, את צורת הדף, איך מתמצאים בו, ועוד.

ז. **תקופת הסבוראים והגאונים.** הסבוראים הסבירו את הגמרא. המידע אודותם הוא מועט מאד. דוגמאות מפעילותם: הם עגנו בדרשות פסוקים את ההלכות של האמוראים. למשל: שני הדפים הראשונים של מסכת קידושין בתלמוד הבבלי, היא סוגיה סבוראית. כמו כן, הם קבעו כללי פסיקה, והכריעו במחלוקות. ביטויים בגמרא כמו: והלכתא כך וכך, הן אמירות של הסבוראים. אחריהם זו תקופת הגאונים. הם עמדו בראשות ישיבות שונות בבבל, פירשו את התלמוד, ופסקו הלכות. בזמנם נוצר גם סידור התפילה הראשון, התחברו ספרי הלכות שונים ועוד. מהלכם של הגאונים המשיך בימי הראשונים, שגם הם עמלו על פסיקת הלכה מתוך התלמוד, ולאור המציאות המשתנה והמתפתחת.

ח. **תקופת הראשונים** – מתאפיינת בכתיבת פרשנות לתורה ולתלמוד בבלי. רש"י וכן הרמב"ן כתבו פירושים לתורה ולתלמוד. וכן בכתיבת ספרי הלכה כמו משנה תורה לרמב"ם, הטור ועוד. ראשונים אלו השיבו תשובות לשואלים, ובידנו ספרי שאלות ותשובות מהם. החיבורים הללו הם הבסיס ללימוד ופסיקה של תורה שבעל פה. לאורך הדורות מאז ועד היום העיסוק האינטנסיבי של הלומדים הוא בכתיב הראשונים הללו. בשנים האחרונות נמצאו כתבי יד של הראשונים הללו, ויצאו מהדורות מוגהות ומדויקות של כתביהם. (מבין הראשונים המפורסמים: רבנו חננאל, רי"ף, רא"ש, רש"י, בעלי התוספות, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן. ספרי פסיקה: רמב"ם, טור, שו"ע).

ט. **אחרונים** – מחתימת השו"ע ועד ימינו. ספרות זו מתאפיינת באיסוף ובכינוס של דעות שונות ובפסיקת הלכה לפי עדות ומנהגים. נכתבו גם ספרי פרשנות רבים, סביב הגמרא הרמב"ם והשולחן ערוך, וספרות זו ממשיכה להתחדש עוד עד עצם היום הזה.

ספרי פסיקה: שו"ע הרב, שתילי זיתים, קיצוש"ע, בן איש חי, כף החיים, משנה ברורה, שמירת שבת כהלכתה, ילקוט יוסף

ספרי שו"ת: שו"ת הרשב"א, שו"ת מהר"ם מרוטנברג, שו"ת הרידב"ז, החיד"א, החת"ם סופר. אגרות משה, יביע אומר ויחווה דעת, תחומין.

במבוא סקירה של רשימה ארוכה יחסית של אישים וספרים. על מנת לעזור לתלמידים לזכור ולהכיר מעט את ספרי הפסיקה והשו"ת הנ"ל כדאי להכין מעין מרכז למידה קטן בו יוצגו בקצרה קורות חייו של כל אחת מהדמויות ושאלה או שתיים לדוגמא עם תשובה (מקוצרת) והתלמידים יעברו בין הקבוצות וימלאו דף מידע מרכז לגבי כל אחת מהדמויות. כדאי להביא את הספרים עצמם לכיתה ולערוך לתלמידים הכרות בלתי אמצעית עימם. אפשרות אחרת היא לחלק את האישים/ הספרים השונים בין התלמידים ולבקש מכל תלמיד להכין סקירה קצרה של כמה דקות על אותו אדם/ חיבור.

כמו כן ניתן להכין פעילות מיוחדת להכות עם ספרי השו"ת - לאסוף מהתלמידים שאלות הלכתיות שונות שהם מתחבטים בהם, ולשלוח אותם לחפש את התשובות לשאלות בספרי השו"ת עליהם נלמד בכיתה.

(למבחן הבגרות- אין צורך לזכור את כל שמות המחברים והחיבורים. אך יש לדעת את יעודי הספרים ומטרתם. למשל: מה מיוחד בחיבור משנה תורה של הרמב"ם? (עמ' 14); או: מדוע הוסיף הרב משה איסרליש (הרמ"א) על דברי הרב יוסף קארו בשולחן ערוך? (עמ' 15).)

ביאורים חדשים למשנה ולתלמוד: קהתי, שטיינזלץ, שוטנשטיין כדאי להביא לכיתה צילום דף גמרא וילנא, שטיינזלץ ושוטנשטיין ולהסביר את ההבדלים בין הדפוסים השונים. יש חשיבות גדולה להשקעה בהכרות זו שיכולה לעזור לתלמידים לא לפחד מלימוד הגמרא ואולי אף לעודד את חלקם להצטרף ללימוד הדף היומי.

זו הזדמנות מצויינת לספר על מפעל חייו המדהים של הרב שטיינזלץ, שזכה להשלים את כתיבת פירושו על הש"ס כולו.

כאן ניתן לקרוא את הקדמתו ל"תלמוד המבואר":

<http://www.hashefa.co.il/home/doc.aspx?mCatID=68335&mCatID2=68311>

דף יומי כדאי לשאול את התלמידים מי מכיר את מפעל הדף היומי- מי לומד בעצמו או מישהו מבני משפחתו. את הסיפור מאחורי הרעיון של הדף היומי "חלומות של ילד" אפשר לקרוא כאן <http://levladaat.org/content/69> וכדאי לספרו/ לחלקו לתלמידים כהעשרה.

כמו כן, בקישור הבא ניתן למצוא עשרות סיפורים אישיים הקשורים ללימוד הדף היומי שניתן לעשות בהם שימוש בכיתה:

<http://daf-yomi.com/content.aspx?PageId=229>

מכוני מחקר תורניים:

מכון צומת פתוח לביקורים מודרכים של קבוצות תלמידים ניתן לתאם דרך האתר.

<http://www.zomet.org.il>

מכון התורה והארץ עורך סיורים מודרכים ב"חוה ליד השוקת" שם ניתן לראות את תהליך הגידול של ירקות ללא תולעים באמצעים טכנולוגיים מתקדמים, הפותרים בעיות טכניות שונות. ניתן להזמין סיור בטלפון: 08-6847325

מאגרי מידע מתוקשבים: במידת האפשר כדאי להקדיש שיעור להכרות עם מאגרי מידע שונים כגון היברובוקס, אוצר החוכמה, פרויקט השו"ת, מכון ממרא, התקליטור התורני ועוד. תלמידינו נמצאים שעות רבות מול המסך, ונעזרים בו רבות. חשוב שיכירו גם את המידע המתוקשב הרב הקיים ברשת.

כאמור, יש בחלק זה פרטים רבים שאין צורך ללמוד אותם בעל פה, ולא ניתן לשאול שאלות בבגרות על הפרטים הללו. אך הם חשובים לידע הכללי של כל תלמיד ותלמידה על השתלשלות התורה שבעל פה ופסיקת ההלכה, והחיבור שלהם ללימוד תורה ולקיום מצוות.

חלק ב' נושאי עיון

בראש פרק זה מצוטטים דברי הטור על המילים מתוך ברכות התורה: "אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו". 'תורת אמת'- זו תורה שבכתב, 'וחיי עולם נטע בתוכנו'- זו תורה שבעל פה.

לפי דבריו אלו, התורה שבכתב הינה התגלות האמת האלוקית, כפי שניתנה לעם ישראל מפי הגבורה, והתורה שבעל פה, היא הכח והיכולת שנטע הקב"ה בתוכנו כנביעה פנימית- לבאר ולפרש. "הואיל משה באר את התורה" (דברים א, ה) – כבאר שמוציאים ממנה מים רבים וצלולים, וכן גם לפרש, מלשון: "ופרשו השמלה" (דברים כב, יז) לפענח, לישר ולהסביר את הדברים (ע"פ הקדמת הראי"ה קוק לעין איה). "חיי עולם" – לימוד התורה מחייה הן את לומדיה והן את התורה עצמה, המתגדלת ומתעשרת מדור לדור.

נושא 1: התורה שבע"פ מפרשת את התורה שבכתב

א. ייעודה של התורה שבע"פ

בבלי גיטין – "כי על פי הדברים..." הברית שבין הקב"ה לעם ישראל באה לידי ביטוי דווקא בתורה שבעל פה. יש כאן ביטוי למרכזיותה של התושב"ע ולכך שהיא מהווה בסיס לקיומה של התורה שבכתב. ברית היא ביטוי גם לאהבה, וגם לחוזה של שותפות. הברית באה לידי ביטוי במתן היכולת לעם ישראל לבאר את התורה וללמוד אותה בהעמקה גדולה ומתוך מחויבות למצוותיה.

מדרש אליהו זוטא:

מפתיחת המדרש ניכר שמדובר על פגישה בין אליהו לבין אדם שהוא ככל הנראה צדוקי (לפי הביטויים "בא אלי בדרך מינות" כלומר כאחד המינים- הכופרים, וכן שהיה אדם "שיש בו מקרא ואין בו משנה" – כלומר אינו מקבל את התושב"ע)

משל החיטין והפשתן הוא ביטוי לרצונו של הקב"ה שהאדם יקח את חומרי הגלם שהקב"ה הניח עבורו בעולם, וישכלל ויפתח אותם. הקב"ה ברא את העולם כך שכל דבר בו "צריך תיקון ועשייה" (כפי שכותב המהר"ל). הקדוש ברוך הוא נתן לעם ישראל בהר סיני גם את התורה שבכתב וגם את התורה שבעל פה. אולם התורה שבעל פה ניתנה כחומר גלם, כפוטנציאל ליצירה. הכל טמון במה שניתן למשה מסיני, אולם יש לשכללו ולהרחיבו.

החיטה מסמלת את חומר הגלם למזון הבסיסי של האדם בעולם- הלחם, ואילו הפשתן, שממנו נתפרה המפה, מסמל את חומר הגלם ליצירת הסביבה האנושית.

לימוד התורה שבעל פה על פי המדרש הינו נתינת כבוד והדר לריבונו של עולם, כאותו העבד שהתכוון למפגש עם אדונו ועמל רבות לקראתו- אפה לכבודו לחם וכיסה את שולחנו במפה יפה. מי שאינו עושה זאת, ואינו שותף לשכלולה של התורה מתבייש ונכלם.

נקודה משמעותית המודגשת במדרש היא אהבתו הגדולה של ריבונו של עולם אלינו ונתינת התורה לעם ישראל כביטוי לאהבה גדולה זו "והיה אוהבן אהבה גמורה"

לסיום פרק זה כדאי לעסוק במקום האישי של התלמידים אל מול התורה, בחיבור לתורה וללימודה כל אחד כפי כוחו. לחזק את תחושת הקשר והשייכות לתורה- ההבנה כי כל אחד ואחד מעם ישראל בלימוד התורה שלו יכול להיות חלק מיצירתה של התורה שבעל פה ובכך לבטא את הברית והקשר לריבונו של עולם. לשם כך יש לעודד ללמוד הרבה תורה ולהתגדל בה. או אז הקשר אמיץ וגדול יותר.

ב. מדוע התורה שבעל פה לא ניתנה גם היא כתורה שבכתב?

בפרק מופיעות שלוש סיבות שונות לכך שהתורה שבעל פה לא ניתנה בכתב:

1. מדרש תנחומא: כדי למנוע מצב בו עם אחר יתרגם את התורה ויטען שהוא העם הנבחר. מעבר לשמירה על ייחודיותו של עם ישראל מול שאר אומות העולם, יש כאן גם אמירה לגבי התורה עצמה - חוסר היכולת לתרגם הוא ביטוי לאינסופיותה של התורה, לחיוניותה, ולריבוי הפנים שבה. כדי להבין לעומק את דברי התנחומא כדאי לחדד את ההבדל בין דיבור שבעל פה לדברים שבכתב - מה היתרונות של שיחה בעל פה? מה היתרונות של דבר כתוב? מתי נבחר לכתוב דברים ומה תהיה המשמעות של הדבר, ומתי אנו מעדיפים לשוחח בעל פה?

2. רבי יוסף אלבו: התורה, כתורת חיים, יש בה פרטים רבים המתחדשים מדור לדור על פי המציאות המשתנה. מה שנכתב בספר, כלומר התורה שבכתב היא העקרונות המרכזיים (= "דרכים כוללים") וחכמי ישראל שבכל דור מוציאים מכך את הפרטים הרלוונטיים לדורם. מתוך דבריו של רבי יוסף אלבו ניתן לדבר על ההלכה כ"הליכה" - התחדשות של ההלכה מתוך מה שבה, והמשמעות של התורה כתורת חיים.

3. המהר"ל: לתורה שבכתב ולתורה שבעל פה ייעוד שונה. התורה שבכתב היא ביטוי ל"ציור האלוהי השכלי" כלומר לתכלית ולמהות של המצוות, ל"עצם" שלהן כלשונו, ואילו התורה שבעל פה היא ביטוי ל"פירוש המצווה ופרטי המצווה". לפי המהר"ל כתיבה מעידה על תמימות, כלומר על שלמות - כל מה שרציתי לומר כתוב כאן. הדיבור בעל פה הוא תמיד ביטוי לחוסר היכולת להגיד את הכל, לחלקיות. התורה שבכתב, כמכילה את כל העקרונות והתשתית לציוויים האלוקיים, יכולה להיות כתובה, ואילו התורה שבעל פה, שהיא התפרטות של דינים וציוויים, אינה יכולה ואינה מתאימה להינתן כתובה משום שהיא דינמית ומתחדשת מעצם מהותה.

על אף שהתורה שבעל פה לא ניתנה כתובה, מדגיש הרמב"ם שהאמונה שהתורה שבעל פה ניתנה למשה בסיני מפי הגבורה יחד עם התורה שבכתב היא חלק מעיקרי האמונה.

ג. כתיבת תורה שבעל פה

הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה מסביר מה הביא את רבי יהודה הנשיא לכתוב את המשנה, על אף האיסור לכתוב את התורה שבעל פה:

חורבן הבית יצר מצב שבו כבר אין מרכז רוחני אחד וברור לעם ישראל. עם ישראל נפוץ לארבע קצוות תבל וגזירות העמים השליטים יצרו מצב שבו יכלה תורה להישכח מישראל.

רבי יהודה הנשיא אסף את כל השמועות שנכתבו עד אותה העת ע"י גדולי הדור ואת כל הדינים והפירושים שהצטברו במהלך הדורות, ואיחד אותם לכדי חיבור אחד, תמציתי ומקיף - ששה סדרי משנה. בכך יצר רבי יהודה הנשיא מקור מכונן, שעליו דנו אחר כך האמוראים בתלמודים, ועל גביהם הראשונים והאחרונים וכן הלאה.

הסבר לביטויים בדברי הרמב"ם:

"שמועות" - הלכות ופירושים שעברו במסורת מדור לדור

"וריצו בכל מקום" - כלומר הפיצו וחינכו.

המצאת הדפוס גרמה למהפך באפשרות הפצתם של דברי תורה ובדורנו, המכונה "עידן התפוצצות המידע" הדברים אף הפכו נגישים עד יותר (תקליטורים, מאגרי מידע, אתרי אינטרנט שונים שבהם מופצים דברי תורה והלכה, ועוד). יחד עם הברכה שבדבר, נוצרו גם התמודדויות לא פשוטות - כגון טשטוש ההיררכיה בין תלמידי חכמים שונים, ובין מקורות שונים, השטחה של הדיונים סביב דברי התורה, ועוד.

בכיתות בהן יש מודעות לאותו "עידן התפוצצות המידע" התורני, יש מקום לחדד את המשמעות של ההתמודדות הזו. מה המקום של כל תלמיד כצרכן של המדיה הזו כפי שבא הדבר לידי ביטוי בשו"ת ס.מ.ס, או מדורי השו"ת הקצרים שבאתרי האינטרנט (כיפה, מורשת וכד'). כמו כן העובדה שהדבר גורם לכך שאף מי שמסוגל לא טורח לעיין ולמצוא לבד תשובה הלכתית לשאלה שמעניינת אותו, והוא שואל באמצעות האתרים השונים, בזמן שבמאמץ קל ניתן למצוא את התשובה בספרי הלכה נפוצים. סוג של עצלות, או ניצול הזמינות, כשהמחיר הוא פחות עמל אישי.

נושא 2: סמכות חכמים מאז ועד עתה

הגמרא בירושלמי מסכת חגיגה מסבירה, כי אף דבר שנראה כלפי חוץ כחידוש, באמת ניתן ונאמר למשה בסיני. התורה ניתנה למשה בשלמותה, אולם בכל דור ודור מתגלה חלק ממנה, על פי המתאים לאותו דור, וכך הדברים נראים כחידוש "ראה זה חדש הוא" אולם בעצם "כבר היה לעולמים". באופן דומה הבבלי במסכת מגילה מדייקת מהמילים "ועליהם ככל הדברים". הדברים היו גנוזים בתורה שבכתב שניתנה למשה בסיני.

להרחבה ניתן להיעזר בדבריו של פרופ' מנחם אלון ז"ל, המשפט העברי, עמ' 224 :

לכשנעיין במשנתם של רבים מחכמי ההלכה, נמצא שכשם שהדגישו בצורה ברורה וחד-משמעית את הערך העל-אנושי, האלהי, של מקור כלל ההלכה - באותה דרך ממש ובאותה מידת הדגשה עמדו על הגורם האנושי, על סמכותו הייחודית של חכם ההלכה בהמשך התפתחותה ויצירתה של ההלכה. דמות מכופלת זו של ההלכה באה לידי ביטוי באותן שתי אמרות עקרוניות המרחפות בחלל עולמה: מצד אחד - אמונת יסוד היא, כי "תורה לא בשמים". מקורה של ההלכה - מן השמים, מקומה של ההלכה, חייה והתפתחותה - לא בשמים, כי אם בחיי אדם, בחיי החברה. וחכמי ההלכה לא ראו כל סתירה שהיא בין "תורה מן השמים", לבין "תורה לא בשמים", שכן האמינו אמונת אומן, כי חכם ההלכה בפירושו, בתקנותיו, בחידושו, וביצירותיו אינו אלא מוציא מן הכח אל הפועל חלק נוסף של ההתגלות בסיני, שנועדה מראש לדורו הוא ולצרכיו.

סמכותם של חכמים לפרש ולפסוק בדברי תורה באה לידי ביטוי באופן מאד חזק בנוסח הברכות על גם על מצוות שחכמים תקנו כמו נר חנוכה ומקרא מגילה: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו" - תקנת חכמים מקבלת מעמד של ציווי אלוהי.

הגמרא במסכת שבת מציעה שתי אפשרויות להסבר מטבע ברכה זה על דברים שתיקנו חכמים: אפשרות ראשונה: מהפסוק: "על פי התורה אֲשֶׁר יוֹרֵד וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ תַעֲשֶׂה, לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ יְמִין וּשְׂמֹאל" (דברים יז, יא). ההדגש בפסוק הוא שמי שאינו שומע לתקנות חכמים עובר על מצוות לא תעשה. הפסוק "זָכַר יְמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שְׁנוֹת דּוֹר וְדוֹר שְׂאֵל אֲבִיךָ וַיִּגְדֶּךָ זְקִנֶיךָ וַיֹּאמְרוּ לְךָ" (דברים לב, ז), שיש כאן מימד חיובי, ואין מדובר רק על הוראה שיש לקבל את הדברים כפי שחכמים קבעו וזהו. הפסוק בשירת האזינו מלמד שעם ישראל יוצר לעצמו תודעה קולקטיבית העוברת מדור לדור ע"י תקנות חכמים.

בהקשר זה כדאי לדבר על הנושא של אמונת חכמים וסמכות חכמים בימינו. היכן בחיינו אנו מתמודדים עם הדרישה של "לא תסור"? האם יש קושי בקיום דרישה זו ואם כן כיצד ניתן להתמודד עמה? מה היה יכול לעזור לנו לקבל עלינו סמכות חכמים? (ידיעה, אמון) מה זה דורש מאיתנו? (ענוה, אמונה) מה זה מאפשר לנו?

הרמב"ן הסביר, בעקבות רש"י, את דברי הפסוק על חובת הציות לדברי בית הדין הגדול "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" - שאפילו אם נראה לאדם שחכמים טועים בפסיקתם ומצווים כביכול על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, בכל מקרה צריך לשמוע לדבריהם.

הרמב"ן מונה בדבריו שלוש סיבות לדרישה זו:

1. "ידוע הוא שלא ישתו הדעות בכל הדברים הנולדים" - יכולות להיות דעות שונות ביחס למצבים והתרחשויות משתנות (בניגוד לדברים ואמיתות מוחלטות ואובייקטיביות) וכדי למנוע מחלוקת יש לקבוע סמכות הכרעה אחת ויחידה.

2. הקב"ה נתן לעם ישראל את התורה על דעת זה שהיא לא בשמים אלא ניתנה לבני אדם להכריע ולפסוק ע"פ שכלם על אף שהם עלולים גם לטעות.

3. אנו מאמינים כי "רוח ה' על משרתי קדשו" חכמי ישראל פוסקים הלכה מתוך רוח הקודש והקב"ה שומר אותם מן הטעות.

בהקשר זה חשוב להדגיש כי בפסוקים שב וחוזר הביטוי "המקום אשר יבחר ה'" (דברים יז, ח-ט), לא רק כתיאור המקום שבו יושבים חכמי בית הדין, אלא גם את העובדה כי פסיקת בית הדין הגדול נובעת מתוך המקום בו בחר ה' לשכן את שכינתו ומתוך כך היא מקבלת את תוקפה וסמכותה.

כדי להדגים כמה חשוב לקבל את סמכותו של בית הדין ולא לסור מדבריו, מזכיר הרמב"ן את הסיפור המפורסם על מחלוקת שהיתה בין רבי יהושע לרבן גמליאל בנוגע לקידוש החודש. רבן גמליאל קבע את ראש החודש על פי עדות של עדים שלדעת רבי יהושע היו עדי שקר. בעקבות זאת רבן גמליאל ציווה על רבי יהושע להגיע אליו במקלו ובתרמילו (כלומר להפר את קדושת היום בטלטול אסור) ביום בו על פי חשבונו של רבי יהושע חל יום הכיפורים.

רבי יהושע כמובן הצטער מאד על גזירה זו ובצר לו פנה לשני חכמים - רבי עקיבא ורבי דוסא, כל אחד מהם ענה לו תשובה אחרת כחיזוק לגזירתו של רבן גמליאל:

רבי עקיבא סומך את דבריו על הפסוק "אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם" - הקב"ה נתן לעם ישראל את הכוח לקבוע את הזמנים. קדושת הזמנים נובעת לא מכוח החלטה אלוקית אלא מכוח קביעת בית הדין. החלטה של בית הדין לקדש את החודש ביום זה או אחר, היא המעניקה את הקדושה למועדי אותו חודש.

אל מול תשובתו המהותית של רבי עקיבא, רבי דוסא בן הורכינס מציע תשובה כביכול פרקטית - אין לערער על פסיקותיו של בית דין משום שאז לא יהיה לדבר סוף. התורה העניקה סמכות לחכמים לפסוק, וכל בית דין נחשב מבחינת סמכותו כבית דינו של משה שאין לערער אחריו.

אילו רבי יהושע היה מתעקש על קביעת יום הכיפורים בזמן בו הוא חל על פי חשבונו, הדבר היה יכול ליצור קרע של ממש בעם ישראל ויצירת לוחות שנה נפרדים. אך רבי יהושע באצילותו ובגדלותו קיים את גזירתו של רבן גמליאל והכפיף עצמו לסמכותו, שהיא בעצם סמכותם של חכמים בכל הדורות. בברייתא המובאת בגמרא (ראש השנה כה ע"ב) נוסף עוד: "תנו רבנן: כיון שראה אותו עמד מכסאו, ונשקו על ראשו, אמר לו: שלום עליך רבי ותלמידי! רבי - שלמדתני תורה ברבים, ותלמידי - שאני גוזר עליך גזירה ואתה מקיימה כתלמיד. אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים, קל וחומר קטנים לגדולים".

המקורות האחרונים בפרק זה עוסקים בכוח שהתורה שבעל פה שואבת מההסכמה של כלל האומה. העובדה שעם ישראל קיבל על עצמו את דברי התנאים והאמוראים, ונהג כפסיקתם נותנת תוקף לפסיקה.

רבי יוסף קארו מסביר כי המשנה והגמרא נתקבלו כמקורות מחייבים שאין לחלוק עליהם. הוא משתמש בביטוי ממגילת אסתר: "קיימו וקבלו" (אסתר ט, כז), שהגמרא (מכות כג ע"ב) נעזרת בו על מנת להסביר את העובדה שמקרא מגילה היא תקנה שעשו בית דין של מטה והתקבלה ע"י בית דין של מעלה. אותו עיקרון גם כאן. עם ישראל קבל עליו את ההסכמה הזו, והיא רצויה גם כן.

סופו של הפרק מתאר את הפיצולים השונים בהנהגות ובפסיקות ההלכתיות-ע"פ תפוצות ישראל השונות או על פי ההשתייכות החברתית-דתית השונה. אפשר בשלב זה מעט להרחיב על כך שמציאות זו הינה אחת מהתוצאות של הגלות, והיום, עם החזרה לארץ אפשר לראות ניצנים של התקרבות בין העדות, אך עדיין רב הפירוד.

בשולי הדברים כדאי לדבר על האתגר הלא פשוט- להבין שאנשים שונים יכולים לנהוג בצורה שונה, ולפעמים אפילו הפוכה במקרה מסויים ושניהם ינהגו על פי ההלכה. חלק מהגעגוע למציאות של בית מקדש הוא גם למציאות של אחדות בעם ביחס לקיום התורה והמצוות, ואפשרות לתלמידי החכמים לשוב ולשאוב את כוחם מ"המקום אשר יבחר ה'".

נושא 3: מחלוקות בהלכה

נושא המחלוקת מעורר עברונו כלומדי תורה התמודדויות שונות- איך יכול להיות שישנן מחלוקות בלימוד תורה? איך נדע מהי האמת וכיצד יש לנהוג? כיצד מכריעים במחלוקת? איך ניתן לנהל מחלוקת בצורה מכבדת וראויה?

הפרק נפתח בדברי התוספתא, על פיה המחלוקת בדברי תורה בעם ישראל התחילה רק בימי תלמידי בית הלל ובית שמאי (סוף תקופת הזוגות) משום שאלו לא שימשו את רבותיהם כל צרכם. כלומר לא ירדו לעומק דעתם ולא העבירו כראוי את שמועותיהם.

על פי הרמב"ם המחלוקת באה כתוצאה מירידת הדורות והתמעטות כוח הסברה והעיון, בהוצאת הדינים ע"פ י"ג מידות שהתורה נדרשת בהם.

משני מקורות אלו נראה שהמחלוקת היא דבר של "בדיעבד" ולא של "לכתחילה". אולם מקורות אחרים מתארים את המחלוקת כבעלת תכלית משל עצמה:

הגמרא במסכת עירובין מתארת את המחלוקת בין בית הלל לבית שמאי, שערכה שלוש שנים תמימות. במהלך שלוש שנים אלו, כל צד טען לצדקתו "הלכה כמותנו". מה שהכריע לבסוף את הויכוח הוא בת קול- התערבות אלוקית, המכריזה כי "אלו ואלו דברי אלוקים חיים הן והלכה כבית הלל". האמירה "אלו ואלו" טומנת בחובה תפיסה שלמה לגבי מהותה של המחלוקת- בלימוד תורה "לשם שמים", הכל בשורשו הוא חלק מ"דברי אלוקים חיים" ורק ברמה הנגלית, בה צריך להכריע, נפסקה ההלכה כבית הלל. בת הקול משנה את נקודת המוצא של הויכוח, בה נראה כאילו צריך למצוא בצידו של מי נמצאת האמת, למקום בו האמת היא משהו מורכב ועמוק יותר.

הגמרא במסכת חגיגה דורשת על הפסוק מקהלת "דְּבָרֵי חֻמֵּי וְכִמְשֻׁמְרוֹת נְטוּעִים בְּעֵלֵי אֲסֹפֹת נִתְּנוּ מְרֻעָה אֶחָד". הגמרא מתארת אדם המגיע לבית המדרש ושומע שפע של סברות ופסיקות- שונות, מנוגדות והפוכות זו מזו. לומדי תורה - "בעלי אסופות" שחולקים אלו על אלו בפסיקות הלכתיות. חווייה זו יכולה ליצור תחושת בלבול קשה ואף חוסר אונים- "היאך אני למד תורה מעתה?" כיצד אפשר ללמוד תורה במציאות כה מבלבלת וסותרת?

בא סופו של הפסוק ומזכיר "נתנו מרועה אחד" המקור של כל דברי התורה בשורשו הוא אלוקי. התפקיד של הלומדים הוא לעשות אזנם כאפרכסת, להעמיק ולראות, איך דברי המטהרים והמטמאים, המכשירים והפוסלים, גלומים בתוך התורה האחת.

המהר"ל מסביר כי המחלוקת אינה נפילה או עיוות, אלא היא משקפת את מציאות העולם הזה כפי שברא אותו הקב"ה ואת מהותה של התורה: העולם מעצם יסודו הוא עולם מורכב, ובכל סיטואציה ישנן פנים לכאן ולכאן- איסור והיתר, טמא וטהור. העולם מלא הפכים וכמעט בכל דבר שעוסקים בו אפשר למצוא דבר והיפוכו- מה שמוליד את אפשרות המחלוקת. כמו כן גם בני האדם שונים זה מזה, ולכל חכם הראייה הייחודית לו והוא רואה בדבר שמולו צד אחד, בחינה אחת מתוך ריבוי הפנים שבו. לכן משתמש המהר"ל בביטוי "אדון כל המעשים"- בעולם המעשה, בעולם הגשמי, הדברים מורכבים מיסודות שונים, אך כאשר המחלוקת היא לשם שמים, אפשר לראות כיצד בשורשם הדברים הם אלוקיים "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" זהו גם הסברו לביטוי בעלי אסופות- כדי לברר את האמת, יש צורך לאסוף יחד את כל נקודות המבט השונות, לאסוף יחד את החכמים ולתת מקום לדעותיהם השונות. מתוך כך מתבררת האמת ואת המחלוקות השונות אוספים תלמידי החכמים לשורש אחד.

(בהמשך דבריו, שאינם מובאים בחוברת, מסבר המהר"ל כי ריבוי הדעות והגיוון בדברי החכמים הוא טוב לשלב הלימוד והבירור העקרוני, אולם בשלב פסיקת ההלכה יש להכריע, לחפש את הדעה הכוללת והמרכזית יותר מבין הדעות [הוא מכנה אותה "עיקר"] ואותה לקבוע כמחייבת).

הרב קוק בדבריו בעולת ראייה מפרש את דברי חז"ל "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם". הוא מתאר תחושות מהן עולה כי המצב הוא הפוך בדיוק- ותלמידי החכמים במחלוקותיהם מרבים פירוד בעולם. אלא מסביר הרב קוק כי הדגש הוא על הביטוי **מרבים שלום**. כדי שיהיה "הרבה שלום" צריך לתת מקום אמיתי להרבה נקודות מבט, להרבה עמדות ומחשבות, השלום משול לבניין, שנבנה קומה אחר קומה דווקא על ידי איסוף של "כל הפרטים והחלקים", ככל שיותר דעות יקבלו מקום אמיתי, כך הבניין יהיה גבוה יותר.

פעמים רבות כאשר יש לאדם מחלוקת אידאולוגית על דרכו של אדם אחר, המחלוקת הופכת לגורם מפריד ומרחיק בין השניים. **התוספתא** מתארת את מערכת היחסים בין בית הלל לבית שמאי- שעל אף המחלוקת הקשה שניטשה ביניהם בדברי תורה, הם שמרו על אחדות ביניהם ברמה האישית, ולא נמנעו מלהינשא זה עם זה. הנישואין הם הדבר המבטא באופן חזק ביותר את האחדות בין הפכים, בין שונים, ובית הלל ובית שמאי ביטאו את האחדות הזו בחייהם.

בכך הם הצליחו גם לחבר בין שני הפכים שהם "האמת והשלום" כפי הציטוט מזכריה המופיע בסיום המדרש.

הגמרא במסכת עירובין מסבירה מדוע נקבע שהלכה כבית הלל. בית הלל היו "נוחין ועלובין" כלומר נהגו במידת הענווה, ובאמת לא ראו עצמם כמי שכל האמת מצויה אצלם, ונתנו מקום גם לדברי בית שמאי החולקים עליהם- הקפידו לשנותם, ואף הקדימו אותם לדבריהם. למרות שלבית הלל היתה עמדה ברורה ביחס להלכה שהרי הכריזו "הלכה כמותנו" בכל זאת הענווה והשפלות שבהם איפשרה להם לראות את חלקיותם, ואת העובדה שיש אמת אלוקית גם בדברי בית שמאי. דווקא מי שלוקח בחשבון גם את נקודות המבט והמנוגדות לשלו ושומע גישות שונות, הוא זה שמצליח להגיע לנקודת מבט רחבה ומקיפה יותר. מתוך דברי הגמרא כדאי לדון בשאלה איך ניתן להיות במקביל בעמדה של "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" יחד עם דבקות והליכה אחר האמת? איך אפשר להיות בטוח באמיתות דברי יחד עם נתינת מקום לאמת של חברי?

כמו כן הנושא מעלה את מה שנקרא "תרבות המחלוקת": איך חולקים על אדם אחר, חשיבות הכבוד ודרך ארץ, תרבות דיבור, אמון כי יש נקודת אמת בדעה הפוכה לי ועוד.

הפרק מסתיים בדברי הירושלמי המתארים את הכרעת ההלכה למעשה ע"י הליכה אחר הרוב. סיום הגמרא מבוסס על הפסוק בתהילים (יב, ז) אִמְרוֹת ה' אִמְרוֹת טְהוֹרוֹת כְּסֹף צְרוּף בְּעֵלִיל לְאֶרֶץ מִזְקָק שְׂבָעֵתִים. שבעתיים: 7 כפול 7 = 49 (מ"ט). לימוד התורה מגיע לזיקוק ובירור מלא ועמוק אם נדרשים הפנים השונות של כל דבר והבחינות שיש בו לטמא ולטהר. לאחר שלב הבירור יגיע שלב ההכרעה, שתעשה, כאמור, על פי הרוב.